

gedragen, groeide nu als een wonderboom en breidde spoedig haar beschermende takken uit over het gehele land. De deuren stonden nu meer open voor de onderduikers, de nodige gelden stroomden gemakkelijk toe, voor Frits de Zwerver regende het uitnodigingen om te komen spreken, hulp werd aangeboden van zijden, waarheen men zich vroeger niet had durven wenden.

En wie met een kleine daad begonnen was, één blaadje, één maal een gift, één onderduiker voor enkele dagen, ging spoedig verder op het hellende pad. De voldoening, iets tegen de vijand ondernomen te hebben, overspoelde de angst, en spoedig zat men diep in het illegale werk. Wie eenmaal ja gezegd had in het verzet, wilde meestal het neen niet meer over de lippen.

Nu werkte het principiële verzet door. De ouderen hadden het gepredikt, zij hadden de LO opgericht, zij hadden de eerste Beursvergaderingen bezocht, nu waren het vooral de jongeren, die hun gelederen kwamen versterken. In hun christelijke verbanden hadden zij elkaar dikwijls reeds gevonden: op de in het geheim — als bijbelsestudiekringen — voortbestaande Jongelingsverenigingen, in de Christelijke Korfbalbond etc., zoals ook de ouderen dikwijls het eerste contact gekregen hadden op de AR-theekransjes, de Christelijk Boeren- en Tuindersbond, de Christelijke Bond van patroons in het meubileringsbedrijf.

Het kerkverband in RK-kringen heeft een soortgelijke invloed gehad. Men bleef hier aanvankelijk werken in de reeds bestaande organisatievormen, gebruik makend van de parochiële en interparochiële contacten, de verbindingen met de verschillende kloosterorden en congregaties, terwijl ook hier de oude jeugd- en vakorganisaties goede mogelijkheden boden. Ook heeft het verband van de Nederlandse Unie vooral in het Zuiden des lands bijgedragen tot het verzet.

Naar aanleiding van de tijd, waarop iemand tot het verzet besloot, valt voor de kwaliteit van zijn werk als verzetters niets af te leiden. Wel kan men zeggen, dat verschillende jongeren, door hun grotere geestdrift, impulsiviteit en soepelheid de ouderen spoedig over het hoofd groeiden. En al bleven de ouden over het algemeen de leiding behouden, zij werden dikwijls opgestuwd en tot acties gedreven door de schare jongeren, die hen bezielde, en wier ondernemingsgeest soms slechts met moeite te remmen was.

2. BESPREKINGEN EN VERGADERINGEN

Besprekingen en vergaderingen hebben een zeer belangrijk onderdeel gevormd van het illegale werk. Op degelijke afspraken en besluiten, hier in onderling overleg gemaakt en genomen, berustte de goede gang van zaken bij de eigenlijke acties. Bij een KP-overval bv. werd zo weinig mogelijk aan de omstandigheden of aan het toeval overgelaten en een goed geslaagde kraak, die nog geen half uur duurde, was dikwijls de vrucht van vele besprekingen, waarmee dagen of zelfs weken gemoeid waren geweest. Bij het LO-werk nog veel meer waren geregelde besprekingen met plaatselijke, provinciale en landelijke medewerkers noodzakelijk en in provinciaal zowel als in landelijk verband kwam men dan ook al spoedig wekelijks bijeen.

Dit werk was niet zonder gevaar. Integendeel, hoe meer de SD ingeschoten raakte in de bouw en de werkwijze van de organisaties, hoe gevaarlijker het werd; en de historie heeft dit bewezen door de ontstellend rijke vangsten, die zij soms, door deze bijeenkomsten te overvallen, heeft gedaan. Het spreekt dan ook vanzelf, dat zich langzamerhand bij de illegale werkers allerlei veiligheidsmaatregelen ontwikkelden om voor eventueel gevaar zo goed mogelijk gewaarborgd te zijn.

Bij het plaatselijk werk, vooral op het platteland, was dit het minst nodig. Daar kende men meestal iedere medewerker persoonlijk van de jeugd af, en zodra er iets in het dorp

niet pluis was, werd dit in een ommezien rondgepraat. Dikwijls kon men elkaar met een gerust hart opbellen, ook al was de dienst niet geautomatiseerd, omdat men wist, dat het personeel van PTT betrouwbaar was, en met een eenvoudige code was men geheel gedekt. Wanneer de leden der KP-Meppel een uitnodiging ontvingen om bij Joop op een muziekavondje te komen en er aan herinnerd werden, de instrumenten mee te nemen, dan wisten ze, dat een bepaalde overval door zou gaan en waren op de afgesproken tijd present met de revolver op zak. Werd er gevraagd om zangzaad voor kanaries, dan wist slechts de ingewijde, dat er munitie werd bedoeld. En de uitnodiging in een andere plaats om vanavond te komen sjoelen, gericht tot enkele vertrouwde medewerkers, was voldoende om de groep op de bij alle leden bekende plaats bijeen te brengen.

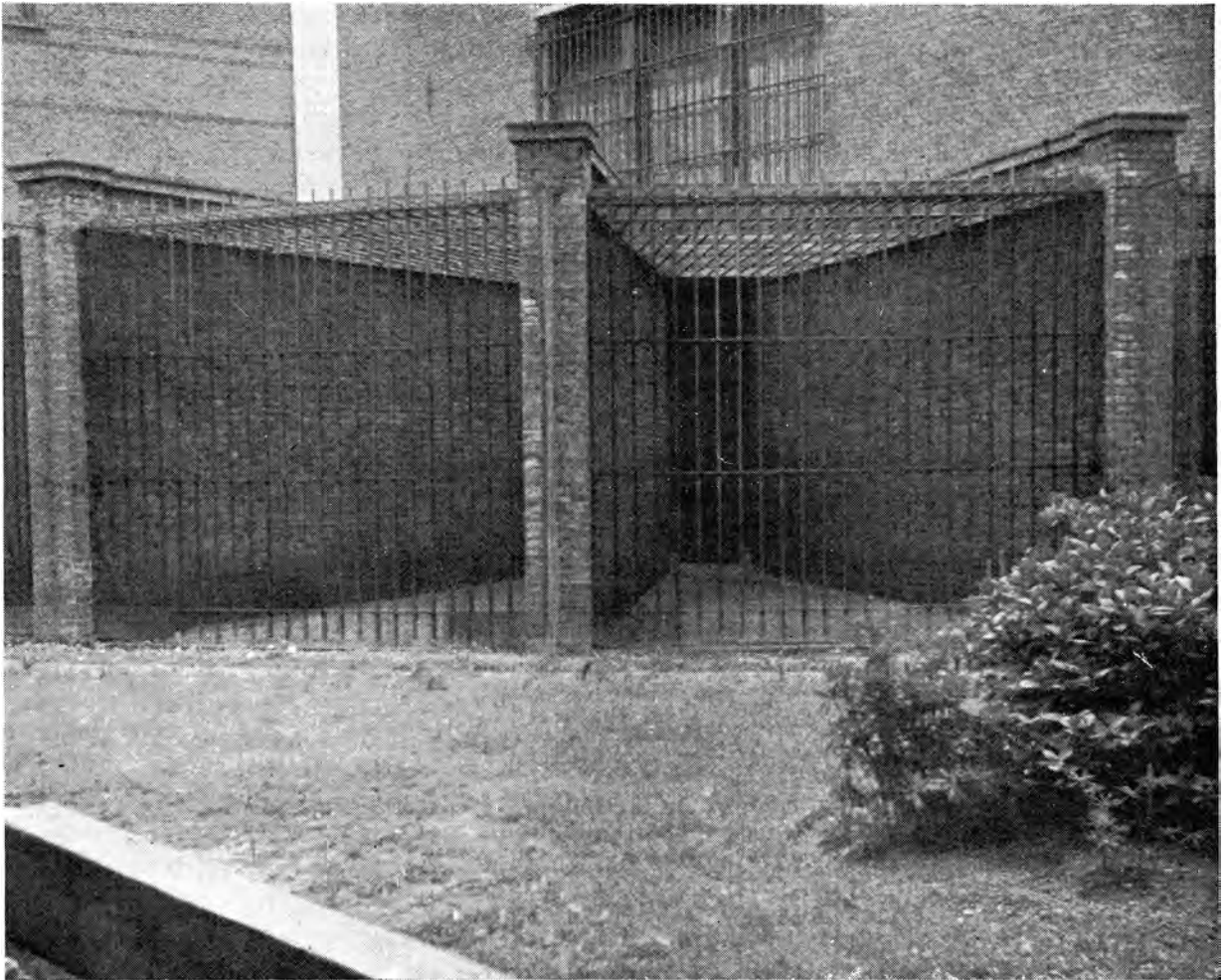
In de grote steden echter en bij het werk in ruimer verband was het nodig, dat meerdere veiligheidsmaatregelen werden genomen. Hier toch werden de bijeenkomsten meermalen bezocht door mensen, die men alleen onder hun valse naam kende, terwijl men moest samenkomen in huizen, waar men nog niet eerder een voet binnen de deur gezet had, nadat tijd en plaats der vergadering soms dagen tevoren waren afgesproken.

In alle kringen heerste een zekere angst voor het schriftelijk vastleggen der afspraken. Er waren fenomenale geheugenkunstenaars onder de werkers, die nooit iets aantekenden en ondanks al hun verschillende afspraken steeds op tijd present waren. Maar anderen maakten steeds weer fouten, doordat hun geheugen hen in een of ander onderdeel parten speelde. Zo maakte Mees drie maal een afspraak met Ambrosius (Johannes J. Hendriks †), zonder hem te treffen en reisde op een andere keer naar Naaldwijk voor een bijeenkomst, maar was bij aankomst in die plaats vergeten, op welk adres hij moest zijn. Het maken van onnauwkeurige afspraken leidde soms tot grappige gevolgen. Ruurd sprak af met een contact in Bussum, dat hij hem zou ontmoeten onder de stationsklok. Op de afgesproken tijd stond de een onder de klok in Bussum, de ander onder die in Utrecht tevergeefs naar de verwachte persoon uit te kijken. Toen het hun de volgende dag voor de telefoon duidelijk werd, welk een vergissing ze gemaakt hadden, waren ze beiden maar al te zeer genegen, de schuld op zich te nemen. Althans, na een nieuwe afspraak, stond ditmaal Ruurd in Bussum en de ander in Utrecht onder de klok.

De zakagenda, hoe gevreesd ook, kon meestal niet gemist worden, daar sommige verzetsmensen zo ontzettend veel afspraken hadden te onthouden, dat het beste geheugen hun parten zou hebben gespeeld. Een Beursbezoeker bv. kon een stuk of vijf afspraken per dag hebben, waarvan hij plaats, tijd, adres en wachtwoord moest weten, hij had soms boodschappen door te geven van het ene contact aan het andere en bij een bezoek aan de Beurs had hij gemiddeld tien vrije plaatsen en tien onderduikers om uit te wisselen, voor ieder waarvan een korte omschrijving en een notitie over verzendadres of ontvangstadres met het tijdstip en het wachtwoord nodig was. Meestal werden de afspraken verkort of in een zelfgevonden code vastgelegd en prepareerde de bezitter zich tevoren op de uitleg, die hij aan de geheimzinnige tekens geven zou bij arrestatie.

Anderen gaven het boekje in bewaring aan hun koerierster. Maar een enkele was er niet af te brengen, zijn afspraken voluit, met vermelding van tijd, plaats en wachtwoord aan te tekenen en de gevallen, waarin dit bij arrestatie ernstige gevolgen heeft gehad, zijn niet zeldzaam.

Wij wijzen slechts op wat er gebeurde in Twente, waar de SD door arrestatie van één der provinciale Beursbezoekers van de LO-Overijssel een papiertje in handen kreeg, waarop een vergadering in Almelo met alle bijzonderheden stond vermeld. Het ging hier om een vergadering van de TD-club, die daarna door de beruchte provocateur Johnny de Droog werd bijgewoond, die door middel van het op het papiertje vermelde wachtwoord was binnengekomen. Het gevolg was natuurlijk, dat alle aanwezigen, waarbij verschillende

De luchtcellen van de gevangenis te Leeuwarden.

leidende figuren uit het provinciale verzet, werden gearresteerd en dat bij hun verhoor, na confrontatie met de verrader, die de hele bespreking had bijgewoond, geen ontkennen meer baatte.

De instelling van een wachtwoord als hierboven was noodzakelijk voor alle vergaderingen, waar mensen verwacht werden, die niet op het eerste gezicht door de gastheer of de medewerkers konden worden herkend. Allerlei woorden en zinnen zijn hiervoor gebruikt, maar het best bevielen die gezegden, die geen wantrouwen wekten, als men eens op een verkeerd adres belandde, bv.: „Mag ik de fietspomp even lenen?” — of: „Mag ik een glaasje water?” Het eerste wachtwoord in de LO, dat diende om tot het huis van Tante Riek (Helena Th. Kuipers-Rietberg †), de mede-oprichtster in Winterswijk, te worden toegelaten, was haar schuilnaam „Tante Riek”.

Natuurlijk heeft de humor der werkers met die wachtwoorden zijn spel en soms een niet ongevaarlijk spel gespeeld. Zo was er in Rotterdam iemand, die zich ergens moest melden met de zegenwens: „De Heer zij met u!”, maar hij mocht er zijn handen desgewenst bij in zijn broekzakken houden.

De plaats, die men voor een bespreking of vergadering koos, hing af van het aantal mensen, dat verwacht mocht worden en de aard der bespreking. Voor een kort onderhoud tussen niet meer dan twee of drie personen of voor het leggen van een eerste contact met een nog onbekende medewerker, werd dikwijls een punt in de stad afgesproken, in een tramhuisje,

bij het station, voor een café. Het eerste contact met Boogaart, de verrader van de overval op de Weteringschans, werd zo door Jaap de Winter en oom Peter gelegd op de stoep van de RK kerk in de Chasséstraat. Ofschoon dergelijke ontmoetingen enig risico meebrachten door de onbescheiden blikken der voorbijgangers, men waagde niemands veiligheid dan die van zich zelf en bij onraad was de kans op ontvluchting groter dan vanuit een huis of gebouw. De angst voor spionage gaf aan dergelijke ontmoetingen dikwijls een zekere spanning, waardoor het wantrouwen soms onredelijk groot was en er toe leidde, dat eens medewerkers van verschillende groepen die toevallig ongeveer gelijktijdig op dezelfde plaats elk op zijn eigen afspraak stonden te wachten, met steeds groter argwaan om elkaar heendraaiden en tenslotte voor elkaar op de vlucht sloegen.

Voor geregelde bijeenkomsten met niet te veel genodigden was het particuliere huis de aangewezen plaats. Men had dan de verzorging met spijs en drank, waaraan men bij het ongeregelde leven dat de meeste medewerkers leidden, grote behoefte had; men genoot een zekere veiligheid door de waakzaamheid der bewoners en voor het naar medeleven en hartelijkheid dorstende hart van de onder grote spanning levende illegale werker was de gastvrijheid en moederlijke verzorging van de gastvrouw een verkwikking. Er zijn woningen in Nederland, die zich in dit opzicht een grote roem hebben verworven.

Moesten echter veel mensen bijeenkomen, dan was het particuliere huis niet te gebruiken, niet alleen omdat daar meestal geen plaats was voor zoveel bezoekers, maar ook omdat zoveel aanloop te veel op zou kunnen vallen. De consistorie van een kerkgebouw, de bestuurskamer of een lokaal van een christelijke school, een vertrek in een pensionaat werd dan dikwijls ter beschikking gesteld. In deze gevallen trachtte men het illegale karakter van de vergadering te camoufleren door haar zo nodig zo veel mogelijk het karakter te geven van een vergadering, overeenkomende met de plaats van samenkomst. Vergaderingen in consistories waren dan bv. belegd om het kerkrecht of een kerkelijke kwestie te bespreken en de bezoekers gingen door voor afgevaardigden der kerkeraden.

In Zwolle heeft men eens met een dergelijke camouflage een groot succes geboekt. Er werden daar in de consistorielokalen van een der gereformeerde kerken twee illegale vergaderingen gehouden. Op een van die, in een der bovenlokalen, waren kopstukken van het Calvinistisch verzet bij elkaar, toen plotseling de deur openging en een Duitse SD-officier, vergezeld van een Nederlandse handlanger, met getrokken pistool binnentraden. Op hun vraag, wat dat hier voor een vergadering was, antwoordde de voorzitter, dat men bijeen was, om de dreigende scheuring in de gereformeerde kerk te bespreken. De Hollandse SD'er werd toen voor contrôle in het lokaal achtergelaten en gaf het bevel de vergadering voort te zetten. Een uur lang speelde men toneel, terwijl in stilte de gedachten zich bezig hielden met pogingen tot ontvluchting of met de inhoud der tassen, waarbij zich veel bezwarend materiaal bevond. Men kon zich immers niet voorstellen, dat deze geschiedenis goed zou aflopen. Zeker zou de officier met een aantal hulpkrachten terugkeren. Hij kwam echter alleen, wendde zich tot de voorzitter en bood beleefd zijn verontschuldigen aan voor de storing.

In de benedenvergadering zou Frits de Zwerver een aantal dominees van de classis inlichten over het werk van de LO. Hij kwam binnen, toen de anderen reeds met hun handen omhoog tegen de muur stonden. Toen hij met zijn valse papieren kon aantonen, dat hij meubelmaker was en boekenkasten aan de dominees kwam aanbieden, mocht hij gaan, maar het was zijn reeds tevoren aanwezige tas, vol met illegale papieren, die de Duitsers veel hoofdbreken kostte, daar die bij geen der personen tegen de muur scheen te passen. Met de veronderstelling, dat die tas door een bezoeker van de vorige dag vergeten zou zijn, namen ze tenslotte genoegen en ook hier liep alles goed af. Geen wonder, dat al de heren, toen de SD'ers hun hielen gelicht hadden, om het hardst naar het toilet liepen. De Duitsers

hadden de illegaliteit een slag kunnen toebrengen, waarvan zij zich niet gemakkelijk hersteld zou hebben.

Behalve kerk- en schoollokalen kwamen ook restaurants of hotels in aanmerking voor het houden van vergaderingen. Zo hebben de KP'ers, die aan de overval op de Weteringschans zouden meedoen, met Boogaart kennis gemaakt gedurende een lunch in een Amsterdams restaurant. Zelfs de poffertjeskraam op het Vreeburg in Utrecht werd voor besprekingen gebruikt, al was het ook wel voor een onderonsje na de eigenlijke vergadering. Daar kon het gebeuren, dat iemand, smullend achter zijn bordje, geestdriftig aan een binnenkomend medewerker meedeelde:

„Ik heb er al 27 weggewerkt!”

„Poffertjes?” verbaasde zich de aangesprokene.

Waarop de ander vrolijk antwoordde: „Wel nee man, onderduikers!”

De sfeer op de vergaderingen die op geregelde tijden gehouden werden — bv. landelijke en provinciale Beurs-, Top- en Kernvergaderingen — wordt door de overlevende medewerkers aangegeven met de woorden: vrolijk, gezellig, hartversterkend. Het gemeenschappelijk gedragen risico en het gemeenschappelijk doel waarvoor men werkte, waren oorzaak, dat er steeds een hartelijke, vertrouwelijke stemming bestond. Dikwijls waren er conflicten, waarbij de verschillende meningen scherp tegenover elkaar werden geplaatst en dit was geen wonder bij de grote mate van individuele vrijheid, waaronder men werkte en de grote spanning van het verzetswerk.

Maar men was van weerskanten zo doordrongen van de noodzaak om tot een oplossing te komen, opdat het werk voortgang zou vinden, dat men zelden uit elkaar ging, zonder tot overeenstemming te zijn gekomen.

En meestal kostte dat niet zo heel veel tijd. Want men had nu eenmaal geen tijd. Het programma was altijd overladen en bijna ieder der medewerkers werd na de vergadering weer op een bepaalde tijd ergens verwacht voor een dringende afspraak. De sfeer was daardoor zakelijk en gespannen. Totdat iemand het niet langer uit kon houden en vlak na een zeer ernstig onderwerp een mopje debiteerde, dat allen in een hartelijk gelach deed uitbarsten. De aard van het verzetswerk riep nu eenmaal om geestelijke ontspanning. Het was het ene grote doel, dat allen trok, de zelfde warme geestdrift, die allen bezielde. Er was weinig egoïsme, er waren geen partijen, er waren weinig mensen, die praatten om zich eens te laten horen. Er was een strenge zakelijkheid, uit ernst en geestdrift geboren. En er was vertrouwen. Er was een vertrouwen, geboren uit de liefde voor het werk, uit gemeenschappelijk geloof, waarvan het gebed, waarmee het overgrote deel der vergaderingen geopend en gesloten werd, getuigde.

Dat onderling vertrouwen in elkaar was in het begin zelfs al te groot. Zo hadden in de eerste tijd introducee's nog toegang tot de Beurs.

„Hoe meer zielen, hoe meer vreugd,” zei Frits de Zwerver. Maar anderen, door schrijnende ervaringen geleerd, traden tegen deze wijze van handelen met kracht op en later voerde men ook het systeem in, dat van elke provincie slechts één vertegenwoordiger de landelijke Beursvergadering bezocht om het risico zoveel mogelijk te verminderen.

En in October '43, toen de Beurs de Top werd, kwam er één voor de twee Oostelijke provincies, één voor de drie Noordelijke, één voor de drie Zuidelijke, één voor Utrecht en Zuid-Holland, één voor Noord-Holland en één voor de Top-LKP.

Het mateloze vertrouwen bleek in het begin ook uit de rokeloze manier, waarop dikwijls gereisd werd. Met een man of vijf zes zat men in de coupé na te bomen over de vergadering of de agenda reeds voor te bereiden voor de volgende, de zakken vol met bezwarende papieren. In Limburg, na afloop van de gewestelijke LO-vergadering, reisde men met de worsttrein, zo genoemd, omdat het regel was, dat een bevriende slager de deelnemers aan

na eis Utrecht 22j
 N. 354 13-2-45
 Spree aan CB.LO
 De prov leider LO Utrecht
 Tot nu toe macht ik geen antw auto op uw eels
 na 6-2-45 (N 319) Gaarne onaf. antw.
 Gaat top naar dorp? In roze waer? Waerde
 vet en same ghehale worde? Mr. Dr. Ruffert.
 p.o. Utrecht.
13/2'45.

Een voorbeeld van een der vele duizenden briefjes, die via de illegale postverbindingen der LO het land doorkruisten.

de vergadering van leverworst voorzag, waarvan de conducteur ook zijn deel kreeg. Er was nog geen strenge treincontrôle in die tijd en deze naïeve wijze van doen heeft nooit slachtoffers geëist, maar toch werd men al spoedig voorzichtiger en reisde apart, terwijl men bij ontmoetingen in het publiek soms deed, alsof men elkaar niet kende.

Toen leerde men ook, om het huis waar men zijn moest, met de nodige voorzichtigheid te naderen. Dikwijls was daar een of ander kenteken aangebracht, waaraan men zien kon, of alles veilig was: een gordijn was iets omhooggespeld, een bepaalde plant of voorwerp werd voor de ruit gezet. Evenwel, ook dit had zijn bezwaren. Bij de beruchte overval op het huis aan de Turfsingel te Groningen, waar Gé Bleeker (Renny) als koerierster van de KP, die daar vergaderen zou, als eerste gevangen genomen werd, verraadde zij om haar eigen veiligheid te verzekeren, dadelijk het veiligheidsteken aan de SD.

Er werd een krant voor het raam geplaatst, met het gevolg, dat op één na alle leden van de KP in de val liepen. En hier was men niet zo gelukkig als op die andere door de SD overvallen vergadering, waar als zoveelste bezoeker Hans (Theodorus Dobbe †) aan de deur verscheen, die slagvaardig zijn valse SD-papieren liet zien en de echte SD'ers wist wijs te maken, dat hij gekomen was om de zaak van hen over te nemen, waarop de kerels vertrokken.

De arrestaties door de SD, die in de loop van de bezettingstijd hoe langer hoe veelvuldiger voorkwamen, hebben het gemoedelijke karakter uit de eerste tijd van de Beurs- en andere vergaderingen veel afbreuk gedaan. Het gebeurde te dikwijls, dat het verkeerd of op het nippertje goed ging, dan dat de angst voor een arrestatie niet altijd aanwezig zou zijn. Zo is in Apeldoorn eens een Beursvergadering gehouden in een huis, waarvoor tijdens de bespreking enige Duitse auto's stopten. Een troep SD'ers ging het huis binnen, maar liepen de kamer voorbij, waar de Beursbezoekers in doodsangst bijeen zaten, om bij de bovenburen een huiszoeking te gaan verrichten.

Geen wonder, dat men diep onder de indruk was van het gebeuren.

De vrees voor arrestatie was oorzaak, dat men bij de minste onregelmatigheid in onrust zat. Welk een spanning, wanneer een der verwachte trouwe bezoekers niet op tijd verscheen! „Wat weet hij? . . . Zou hij doorslaan? Gebruikt hij een zakagenda . . .?” En welk een vreugde, als de uitkijkpost voor het raam hem dan toch rustig aan zag komen wandelen. Maar kwam het bericht van zijn arrestatie door, dan werd niet zelden de vergadering verlegd naar een andere plaats.

Ook hier zijn uitzonderingen. De provinciale vergaderingen van de LO-Zuid-Holland zijn altijd rustig doorgegaan op dezelfde bekende adressen, ondanks het feit, dat er bijna op elke bijeenkomst mededeling werd gedaan van de arrestatie van een der medewerkers. Tientallen wisten de plaats en de tijd van de vergadering en nooit heeft iemand het adres genoemd, misschien juist, omdat ieder wist, dat er doorvergaderd werd. Maar achteraf geeft men wel toe, dat deze manier van handelen riskant is geweest.

Een zeer gespannen sfeer heerste op de eerste provinciale vergadering te Nijmegen, van de LO-Limburg, na de tragische overval te Weert, waar ongeveer de gehele leiding van de LO gevangen genomen was.¹⁾ Men wist toen nog niet, wie de schuld was van de ongelukkige gebeurtenis.

In verband met het dreigend gevaar werd besloten, geen volledige provinciale vergaderingen meer te houden.

Hoe groot soms de spanning was in de tijd, als een verrader nog niet bekend was en men niet wist, van welke kant gevaar kon dreigen, blijkt uit de vergadering te Roermond, die in die tijd gehouden werd. Laat in de avond werd daar bericht ontvangen, dat de kopstukken van de SD, Nitsche en Ströbel, met een overvalcommando in de stad waren gesignaleerd en toen om drie uur in de nacht het laarzengestamp van Duitsers op de straat klonk en vlak er op de kamerdeur op een kier sprong, dachten de aanwezigen niet anders, dan dat ze reeds ingesloten waren en sprongen met hun revolver in de hand naar een plaats, waar zij zich het best konden verdedigen. Toen er echter niemand binnen kwam, togen zij op onderzoek uit en bleek tot hun grote opluchting alles veilig te zijn. Er stond slechts een tuindeur open, waardoor tocht veroorzaakt was.

Geen wonder, dat de ontzettende spanning op een dergelijke vergadering, die temeer in kon werken door de grote vermoeidheid en het gebrek aan slaap, zich soms ontladde in een reactie, waarin de zenuwen zich ontspanden in uitbundige vrolijkheid. Zo te Gulpen, in diezelfde tijd, waar de LO-vergadering werd besloten met een worstelpartij, waarbij het lawaai, tegen alle regels der voorzichtigheid in, huizen ver te horen was.

En dit is nu het wonder uit die tijd, dat, hoe ook de SD zich wist in te dringen in de organisaties, hoe hoog ook het aantal slachtoffers opliep, hoe ontzettend gevaarlijk het werk begon te worden, er altijd mensen gevonden werden, die bereid waren, de ledige plaatsen in te nemen en hun leven in de waagschaal te stellen om het werk te doen doorgaan. Sterker nog: dat er zo goed als geen enkele deserteur is voorgekomen in de rijen der medewerkers en zo goed als niemand neen zei, als hij door het wegvallen van zijn chef werd geroepen om diens gevaarlijke werk over te nemen.

En dan begon het altijd weer met een vergadering, waar men . . . ja, ook troost zocht bij elkaar, maar waar men vervolgens altijd weer de tanden opeen zette, de balans opmaakte van de overgebleven strijders, de rollen opnieuw verdeelde, en waar ieder een meestal nog grotere en zwaardere taak aanvaardde, totdat ook misschien hij door de vijand zou gegrepen worden, of tot de bevrijding gekomen zou zijn.

Men heeft wel eens wat geringschattend gedaan over al dat vergaderen van die heren met hun sigaar of cigaret, heel rustig bij een kopje thee of een borrel. En gelukkig, zulke rustige besprekingen zijn er ook en veel geweest. Maar het leven van deze mensen was zeker even

¹⁾ Zie I, pag. 83 e.v.

gevaarlijk als dat van een KP'er. Daar kwam bij, dat ze dikwijls van de ene bespreking of vergadering in de andere vielen. Henk van Raalte deelt mede, dat hij in Augustus '44 regelmatig iedere dag een, twee of drie grote vergaderingen had en daaromheen zes tot tien kleinere besprekingen. De LO-Top had een tijdlang de gewoonte (tot medio '44) om 's nachts te vergaderen om de veiligheid te verhogen en om tijd te sparen. Enkelen van deze Top waren daardoor van 's Maandagsmorgens tot Dinsdagavond laat in de kleren zonder een ogenblik slaap gehad te hebben. Geen wonder dat velen van hen in een toestand van uitputting en overspanning hun werk deden.

En in die toestand hebben ze dan nog doorgewerkt. Ze hebben vergaderd in kerken en kloosters, in café's, temidden van NSB'ers, op politiebureaux en in stationswachtkamers en waar ze maar een gelegenheid vonden. Soms waren ze op een gastvrij adres, waar ze eens heerlijk door een gulle gastvrouw werden verwend, daarna moesten ze dikwijls weer enkele maaltijden missen. Tot op hun ziekbed hebben sommige leiders aan de besprekingen deelgenomen, de medewerkers verlegden dan de plaats van samenkomst naar de slaapkamer.

En toen dan eindelijk de bevrijding voor de deur stond, vergaderden ze drukker dan ooit om de toestand na de bevrijding in de hand te hebben en ongeregelheden te voorkomen. In die tijd hebben zij zich op verschillende plaatsen gewaagd aan de gevaarlijke opgave om het contact met de vijand op te nemen. Toen heeft de SD de gelegenheid gehad om door woordbreuk en verraad haar laatste slachtoffers te maken. En ze heeft die gelegenheid soms maar al te graag benut.

Op 31 Maart '45, des avonds voor de bevrijding van Enschede, werd een vergadering belegd van de LO, zulks op voorstel van Huschka, die zich als provocateur in de LO had binnengedrongen en zgn. een contact voor de LO bij de SD vormde. Reeds in Groningen had hij zijn slag geslagen. Hij liet de medewerkers bijeen roepen door Isaäcs, een handlanger van hem, met het doel hen in te lichten voor het opstellen van een bulletin, waarin de laatste berichten van de Engelse zender en de berichten over de Duitse plannen zouden worden opgenomen. Huschka had vertrouwen weten te winnen door enkele goede tips te geven.

Toen men naar de vergadering ging was de stemming er in. De bevrijding stond immers voor de deur. Onder hoogspanning was er de laatste maanden gewerkt. Was het een wonder, dat deze mannen verlangden naar de bevrijding? Zo gingen dan Frans (Pieter Zandbergen †), Marcus (Wieger Mink †), Tonny (Antonie van Essen †) — het contact bij de politie —, Gerard (Gerard Rutgers †), die veel Rotterdammers over de grens had gehaald, en Jo (Johannes J. François †), die de Engelse berichten vertaalde. Toen ze bijeen waren, ondernam de SD, begeleid door Isaäcs, met drie auto's een overval en moordde met wellust uit, alles wat aanwezig was, tot de bewoners toe. De vrouw des huizes zelfs, nadat ze haar kinderen aan de overkant in veiligheid had gebracht.

Nog twee anderen, Henny (Jan H. Wennink †) en Jan (Jan H. Bosch †) werden die avond gepakt en spoedig daarop vermoord.

3. BEVEILIGING

Wij bespraken bij het begin van dit hoofdstuk, dat de LO en LKP organisaties waren, die van onderen naar boven zijn gegroeid, met grote zelfstandigheid bij de plaatselijke afdelingen en ploegen en een weinig sterk centraal gezag. Deze bouw heeft zijn consequenties gehad, ook voor de beveiliging van haar werk. Plaatselijk en incidenteel werden vele maatregelen ter beveiliging genomen tegen de veelsoortige gevaren, die het werk bedreigden. Maar tot de oprichting van een landelijk beveiligingsapparaat voor de gehele ille-